

Lutherforskningens koppling till luthersk tro

En kritisk utvärdering av ett forskningsprojekt

TOMAS APPELQVIST

Tomas Appelqvist är lektor i religionsvetenskap vid Karlstads universitet.

tomas.appelqvist@kau.se

Det av Vetenskapsrådet finansierade projektet ”Luthersk teologi och etik – i ett efterkristet samhälle” har pågått i omkring tio år och nu har sex av de sju planerade monografierna givits ut. Boken *Luther som utmaning* kom redan år 2008 och kan betecknas som en förstudie i antologiform till de böcker som projektet har genererat.¹ Arbetet har skett i samverkan med Svenska kyrkans forskningsenhet. Det granskade projektet har haft tre målsättningar: att studera teologiska motiv hos Martin Luther själv, att uppmärksamma senare luthersk tro (här kommer vi se att hela fokus hamnar på 1800- och 1900-talen, inte de viktiga lärodiskussionerna under 1500- och 1600-talen) samt slutligen att konstruktivt behandla frågan vad som kan vara en fruktbar utformning av luthersk tro i dagens efterkristna nordeuropeiska samhälle.

En stor del av den här recensionsartikeln ägnas åt att granska böckerna var och en för sig. Projektet är stort, vilket leder till att stora delar av den akademiska och kyrkliga uppmärksamheten detta reformationsår 2017 hamnar på de resultat som böckerna kommit fram till. Det är därför motiverat att avsluta denna artikel med en utförlig kritisk reflektion kring de problem som Luther- och reformationsstudier på ett mer övergripande plan står i, när vi nu blickar framåt mot ett sjätte århundrade av forskning i en kulturmiljö färgad

---

1. Denna bok har recenserats i STK 84:2. Den del av projektet som fortfarande inte resulterat i en färdig monografi är Tomas Ekstrands studie kring temat ”Korset och rättfärdiggörelsen”. Med tanke på att de flesta av böckerna lägger störst vikt vid trons första artikel och att den tredje trosartikeln i viss mån berörs i de färdiga böckerna skulle en sjunde bok med fokus mot trons andra artikel ge ett viktigt komplement till projektet som helhet.

av den rörelse som Martin Luther satte igång med sina teser på kyrkporten i Wittenberg.

Eva-Lotta Granténs bok *Utanför paradiset*

Boken om det förlorade paradiset är klart centrerad kring ett ämne i den kristna trosläran, nämligen arvsynen. Dess angreppssätt, att föra viktiga insikter från fornkyrkan och den lutherska reformationen vidare i syfte att kunna förstå arvsynläran i en senmodern kontext, är lovärd och en god grund för ett viktigt teologiskt studium. Genom begreppet ”ambivalent tillvaro”² skapas en anknytningspunkt till en allmänmänsklig erfarenhet av bräcklighet, samtidigt som det försvunna idealtillståndet fortfarande kan anas glimtvis. Författaren har en tydlig konstruktiv ambition, att utforma en nytolkning av den lutherska arvsynsläran som är ”rimlig idag”. Detta görs utifrån tre kriterier: korrelationskriteriet, relevanskriteriet och ett pragmatiskt kriterium.³

Bokens andra kapitel behandlar arvsynslärens historia, från Bibeln, över fornkyrkan och Luther fram till modernitetens utmaningar. Det säger sig självt att kapitlet är en kort sammanfattning, men som sådan fungerar det mycket väl, både för att underbygga tesen i boken och som hjälp för exempelvis uppsatsskrivande studenter som kan behöva en aktuell och lättillgänglig, men ändå vetenskaplig, genomgång av arvsynslärens viktigaste komponenter. Särskilt avsnittet om Augustinus fyller detta pedagogiska behov.

Personen Martin Luther dyker upp i nästan varje kapitel som en dialogpartner och relevanta källor från hans produktion studeras väl, men utan att generera resultat som tidigare varit okända.⁴ När Luther sätts i relation till nutida naturvetenskap görs detta till stor del på basis av forskningsresultat från Ted Peters. Detta val är naturligtvis välmotiverat, med tanke på den ställning som han har inom området. Samtidigt är Peters mycket influerad av Wolfhart Panzenberg (1928–2014) och här, liksom på några andra ställen, får man intrycket att Luther blir ganska ”klämd” i modernistiska kategorier. När Reinhold Niebuhr (1892–1971) tas in i diskussionen blir de teologiska frågorna rykande aktuella, trots att hans tankar snart är hundra år gamla. Samtidigt står Niebuhr i en närmast reformert tradition och har ett förbundstänkande på den plats i sitt teologiska system där Luther och de flesta lutheraner har placerat motsättningen mellan lag och evangelium.⁵ Hur arvsynsläran ska fungera som stöd för

---

2. Detta uttryck lanseras i Eva-Lotta Grantén, *Utanför paradiset: Arvsynsläran i nutida luthersk teologi och etik*, Stockholm 2013, 10.

3. Grantén, *Utanför paradiset*, 28–29. De tre nämnda kriterierna återkommer, helt eller delvis, i flera andra av böckerna inom forskningsprojektet. Problemen med att sätta upp sådana kriterier kommer att diskuteras längre fram i denna artikel.

4. De källor som studeras är främst frihetsskriften från år 1520, *Om den trålbundna viljan* från år 1525 och den första delen av *Genesiskommentaren* från åren 1535–1538. Därmed täcks stora delar av Luthers aktiva författarskap in. Sättet att använda Luther som ”dialogpartner” är typiskt för projektet som helhet och kommer att diskuteras vidare i slutet av denna artikel.

5. Grantén, *Utanför paradiset*, 99–126, särskilt 100–101.

människan att förstå Guds lag och därigenom bli en bakgrund för evangeliet får därmed en undanskymd roll i boken, trots att detta var en huvudangelägenhet för Luther.

Arvsyndsläran sätts sedan i relation till den kristna etiken och synen på barn-dop. De resultat som redovisas i slutet av boken är rimliga utifrån de uppsatta kriterierna.⁶ Samtidigt är det påtagligt att de tankar som vaskats fram ur de historiska Lutherkällorna ter sig mycket abstrakta i jämförelse med de ibland knivskarpa argumenten från senare teologer som Niebuhr, Peters, Gustaf Wingren (1910–2000) och Gilbert Meilaender. Även om det inledningsvis konstaterades att det krävs mod för att lansera begreppet ”arvsynd” som centralt i ett nutida tänkande om människans livssituation kan vi som avslutning konstatera att den förståelse av detta begrepp som boken för fram har väldigt lite att göra med den grundhållning som lutheranerna hade när de placerade ”arvsynden” som artikel två i *Confessio Augustana*, för att direkt följas av ”Guds son” som artikel tre och ”Rättfärdiggörelsen” som artikel fyra.

Karin Johannessons bok *Helgelsens filosofi*

Med underrubriken ”Om andlig träning i luthersk tradition” är denna bok den enda i projektet som i direkt mening tar itu med ett praktisk-pastoralt problem i nutida nordeuropeisk kristenhet, nämligen det ökade intresset för retreatter och andliga övningar av olika slag, som exempelvis pilgrimsvandringar. Det sätt som Johannesson boken igenom strävar efter att utforma en luthersk position i det ekumeniska landskapet ger ett alltigenom sympatiskt intryck och därmed kan man säga att boken är av direkt intresse för exempelvis anställda inom Svenska kyrkan som ansvarar för aktiviteter inom det här fältet.

Den komplikation som uppstår när andlig träning förs samman med luthersk trosreflektion avspeglar sig i bokens frågeställning: ”Hur kan andlig träning förstås som rekommendabel inom ramen för en tradition som på ett mycket grundläggande sätt vilar på antagandet att människan inte kan göra något alls i syfte att närma sig Gud?”⁷

Ett kortare introduktionskapitel där Augustinus, Philipp Melanchthon och Luther studeras följer på inledningen. Detta kapitel lever upp till sin underrubrik: ”En problemorienterad teologihistorisk introduktion”. Det fungerar väl som källa till studenter som skriver uppsatser kring en liknande tematik, men kännetecknas samtidigt av en ganska påtaglig ytlighet, vilket märks i att det mesta av resonemanget bygger på sekundärlitteratur. Dessutom skulle perspektiv från Anti Raunios avhandling *Summe des Christlichen Lebens* med fördel kunnat ha använts för att skärpa tematiken i detta avseende.

Kapitel tre, fyra och fem uppmärksammar i tur och ordning huvudteologerna i boken: Tuomo Mannermaa (1937–2015), Arvid Runestam (1887–1962) och

6. Se Grantén, *Utanför paradiset*, 208–216.

7. Karin Johannesson, *Helgelsens filosofi: Om andlig träning i luthersk tradition*, Stockholm 2014, 9.

Rudolf Hermann (1887–1962). I och med detta konstaterande aktualiseras min enda allvarliga kritik mot boken, nämligen frågan varför just tre nordeuropeiska 1900-talsmän ska göras till källor för en nutida och framtida luthersk andlig träning. Den motivering som ges är att de tre skildrar helgelsen som central i Luthers teologi, samtidigt som de gör idéhistoriska anspråk på att utlägga Martin Luthers egen teologi på ett sätt som kan uppfattas som ett begripligt och värdefullt livsåskådningsperspektiv för nutida människor.⁸

Jag har stor förståelse för delaspekterna i motiveringen men undrar om det inte hade funnits fler alternativ. Var är kvinnorna, den amerikanska teologin och teologerna från de framväxande lutherska kyrkorna i Afrika och Asien? Det är möjligt att valet av flera av de studerade teologerna hade kunnat motiveras även om urvalskriterierna hade beskrivits mer noggrant och de bortvalda alternativen hade redovisats och motiverats. Som framställningen nu utformas leder den till att det kommer in en abstraktion som gör att delar av den inledningsvis påtalade styrkan, att angripa ett aktuellt praktiskt fenomen, tappas bort.

Tuomo Mannermaa, upphovsmannen till ”den nya finska tolkningen av Luther”, är först ut att studeras. Johannesson finner flera styrkor i hans förståelse av helgelsen, men avfärdar honom på filosofiska grunder, eftersom hans verklighetsuppfattning inte hör hemma i någon av positionerna i realismdebatterna. Författaren för därefter ett resonemang om orsaken till att alla rekommendabla positioner måste bygga på en nykantiansk verklighetsuppfattning.⁹ Återigen har vi kommit till en punkt där vi måste ge en dubbel bild av Johannessons prestation; å ena sidan är hennes strävan efter intellektuell hederlighet lovvärd och väl underbyggd, å andra sidan blir det en obalans i hela konceptet när just den lutherska positionen i den ”andliga träningsmarknaden” ska vara låst till en nykantiansk position. Det är ju knappast så att andra andliga träningsmetoder som står till buds har utformats för att leva upp till kraven som ställs i den nykantianska metafysiken.

Därefter studeras Arvid Runestam. Hans syn på frihet ses som konstruktiv, men den personlighetsuppfattning som den är förknippad med måste anses som förlegad eftersom den accentuerar intellektet på ett överdrivet sätt.¹⁰ Därför är det hos Rudolf Hermann som uppslagen till den mest rekommendabla andliga askesen finns. Hermann talar till exempel om hur Augustinus använder helgelsen som ett måttbegrepp. Här blir helgelsen ett dynamiskt tillägnande av Kristus, inte främst ett försvinnande av synden.¹¹

Avslutningsvis ger Johannesson ett antal pastoralteologiska råd på området. Hon ser positivt på att såväl Runestam som Hermann bryter med den syn på människan som Luther för fram i *Den trälbundna viljan*. All askes kräver den helige Andes aktiva medverkan och därför anser Johannesson att det är kontext-

8. Johannesson, *Helgelsens filosofi*, 20.

9. Johannesson, *Helgelsens filosofi*, 84–88.

10. Johannesson, *Helgelsens filosofi*, 124–125.

11. Johannesson, *Helgelsens filosofi*, 138–166.

ten som måste få avgöra vilken sorts askes som är att föredra i varje situation.¹² I en tid som ropar på mer helgelse ger denna bok ett formellt sett väl underbyggt lutherskt alternativ. Samtidigt är det ropet på rättfärdighet, inte helgelse, som normalt anses som den lutherska teologins kärna och för att uppmärksamma detta hade ett mer nutidsinriktat och globalt perspektiv behövts.

Carl-Henric Grenholms bok *Tro, moral och uddlös politik*

Här behandlas ett urval av Martin Luthers skrifter samt tre 1900-talsteologer: Helmut Thielicke (1908–1986), Gustaf Wingren och Gilbert Meilaender. Urvalet av Lutherskrifter som görs är motiverat och bland annat studeras *Stora katekesen*, *Stora Galaterbrevskommentaren* och *Om goda gärningar*. Eftersom rättfärdiggörelsen hos Luther ges av ”nåd allena” blir enligt Grenholm en skarp distinktion mellan lag och evangelium oundviklig i texterna. Denna distinktion återkommer sedan i den åtskillnad som görs mellan andligt och världsligt regemente. Luther står för en naturrättslig, skapelseförankrad, etik och Grenholm saknar kristologiska och eskatologiska influenser i denna etiska grundsyn.¹³

Efter det egentliga Lutherstudiet granskas Thielicke, Wingren och Meilaender, tre teologer som under olika delar av 1900-talet har arbetat med en explicit luthersk tematik, men kommit till radikalt olika slutsatser. Trots den oerhörda spännvidden mellan de tre, både i fråga om kontext och teologisk grundhållning, blir slutsatsen att de i allt väsentligt gör samma misstag i sin utformning av den teologiska etiken. Enligt Grenholms grundsyn legitimerar de, i likhet med Luther själv, en odynamisk underordningsteologi där den kristna tron i bästa fall kan få en radikalitet på ett privat plan, men aldrig i samhället i stort.

”Evangelium” definieras i Grenholms egen analysapparat som ”den rättvisa vi bör eftersträva”.¹⁴ Frågan om vilka begränsningar som den enskilde kristne på grund av sin förblivande synd har i sin förmåga att leva upp till detta diskuteras däremot inte. Därmed får specifikt ”kristna” tolkningar av moralen ett stort utrymme som svårligen kan ifrågasättas med sekulära medel.

Grenholm söker en tolkning som gör den kristna tron till en progressiv faktor i samhällslivet. Det hör till bokens styrkor att detta raster läggs över varje kapitel på ett mycket konsekvent sätt. Samtidigt är tydligheten snarare retorisk än analytisk. I inledningskapitlet ställs ett antal kriterier upp för det som ska ingå i en godtagbar luthersk etik. Dessa kriterier handlar om att ett historiskt material bör svara ”mot nutida erfarenheter i dagens kulturella kontext” och att dess etik måste vara ”väl integrerad med de övertygelser som vi i övrigt håller

12. Johannesson, *Helgelsens filosofi*, 170–192.

13. Denna kritik återkommer i det som kallas för en ”välgrundad kristen moraluppfattning” i den välkända läroboken Göran Bexell & Carl-Henric Grenholm, *Teologisk etik: En introduktion*, Stockholm 1997.

14. Carl-Henric Grenholm, *Tro, moral och uddlös politik: Om luthersk etik*, Stockholm 2014, 286.

oss med och med vår kunskap om oss själva och vår omvärld [och] relevant i förhållande till den kultur som vi lever i idag” samt ”erbjuda möjligheter till kritisk distans till rådande samhällsförhållanden”.¹⁵ Det säger sig självt att Martin Luther, utifrån sin kontext, omöjligt kan ha haft som ambition att leva upp till kriterierna ovan.¹⁶ Det är oklart vilken roll historiska ståndpunkter, exempelvis treståndsläran, hos Luther och den tidiga lutherdomen ska tillåtas ha i en aktuell teologi i Grenholms tappning.

På ytan ger det ett märkligt intryck när en författare så tydligt talar om vad som är godtagbart redan innan källstudiet inleds. En rad viktiga frågor från inledningen blir obesvarade boken igenom, främst frågan om vilka som är ”vi” i citaten ovan. Är det alla världens kristna, alla svenska medborgare eller alla världens nu levande människor som avses?¹⁷ Särskilt med tanke på att det hermeneutiska greppet i boken är att lansera en progressiv agenda är det extra bekymmersamt att frågan om varför (och på vilka grunder!) vissa personers erfarenheter ska ges företräde inte tas upp till diskussion. En ytterligare komplikation är att Grenholms vilja att komplettera etiken med kristologiska och eskatologiska perspektiv rimligen bygger på en mytologisk världsbild som står i kontrast till de modernistiskt präglade analyskriterierna.

Elisabeth Gerles bok *Sinnlighetens närvaro*¹⁸

”Samtidens landskap” är namnet på det första kapitlet och här tecknar författaren bilden av en pågående ”kyrkifiering”, som yttrar sig främst inom den i nutida teologi vanliga tendensen att gå direkt från tron på Jesus till att tala om Kristi kropp. Därmed försvinner den mänskliga skapade kroppen ur sikte. Tendenser till detta finns främst inom så kallade ”konservativa” teologiströmningar, bland annat i den anglikanska radikalortodoxa teologin (John Milbank, Graham Ward och Sarah Coakley).¹⁹ Förutom fronten mot kyrkifieringen har

---

15. Grenholm, *Tro, moral och uddlös politik*, 32–34.

16. Denna aspekt kommer att diskuteras längre fram i artikeln eftersom samma problem i någon mån finns i flera av projektets böcker.

17. Även dessa frågor är symptomatiska problem för forskningsprojektet som helhet och kommer att diskuteras nedan. Som ledare av Lutherforskningsprojektet som helhet är det ju ytterst Carl-Henric Grenholm som är ansvarig för projektets resultat. En stor del av de kritiska frågor som diskuteras i slutet av denna artikel avser i särskilt hög grad Grenholms bok.

18. För transparensens skull bör det påpekas att jag har haft ett kortare avlönat uppdrag som referentgranskare av de historiska avsnitten i denna bok. Jag är också tackad i förordet och avstår därför från värderande omdömen och nöjer mig med att referera huvudtankarna i boken.

19. Mitt uttrycksätt här ska inte uppfattas som ett inlägg i den pågående debatten huruvida det i dag är lämpligt att fortsätta tala om *radical orthodoxy* som en enhetlig rörelse och vilka teologer som i sådana fall ska räknas dit. Poängen är endast att det sätt som Gerle tecknar sin bakgrund gör att dessa teologer på ett tydligt sätt framstår som enhetliga och att boken strävar efter att ge alternativa svar. De gentemot radikalortodoxin alternativa svaren handlar främst om att ge reformationen en större och mer positiv roll, att ge livet i skapelsen en större roll i kontrast till ”kyrkifieringen”, samt att ge sekulära kunskaper och insikter en högre dignitet än vad som är möjligt när insikter från den inomkyrkliga traditionen och gemenskapen hela tiden ges företräde.

boken en front mot ett atomistiskt tänkande, som inte ser människan som en helhet av kropp, själ och ande.²⁰

Även om boken ofta kritiserar enskildheter i Luthers och traditionell luthersk teologi framgår tydligt syftet att uppvärdera det lutherska. Ett argument är bland annat den stora massalfabetiseringen, från 1600-talet och framåt, i de nordiska länderna. Denna kan ses som ett typiskt lutherskt fenomen.²¹

Gerle finner att Luthers ambivalens kring lusten är något som han bär med sig som ett arv från Augustinus.²² Boken har referenser till en lång rad av Luthers skrifter. Flera av de använda källorna är ganska okända för en svensk läsekrets och boken innehåller flera citat som ger en nära inblick i den kontext som Luthers tänkande om kroppen utformades i.²³ Luthers *Bordssamtal*, hans traktat över äktenskapet från år 1522, hans brev till tre nunnor från år 1524 och *Genesiskommentaren* från 1535–1545 återkommer ofta i noterna, dock utan att studeras i sin helhet. Till detta kommer flitiga referenser till en vigselpredikan från år 1531.

I anslutning till rättshistorikern John Witte Jr pläderar Gerle för att det är fel att, som Ernst Troeltsch, se lutherdomen som endast en teologisk rörelse, utan politiska och juridiska konsekvenser. Bröllopsmetaforer återkommer ofta och Gerle visar hur dessa motiv, som var vanliga redan under medeltiden, får en ny tolkning hos Luther. Särskilt termen ”omfamning” får en konstruktiv betydelse som motvikt till den radikalortodoxa tendensen att förkyrkliga den mänskliga tillvaron. Även om radikalortodoxin ofta kritiseras ansluter Gerle, åtminstone i stora delar, till nutidens materialistiska vändning och den erosspiritualitet som är följden av denna vändning.²⁴

Förutom den i huvudsak positiva läsningen av Luther hämtar Gerle även resurser från den nordiska skapelseteologin, med företrädare som Grundtvig, Løgstrup och Wingren. Hos Wingren finns för övrigt en luthersk grund för kyrkokritik som Gerle bejaktar och kallar för en ”luthersk paradgren”. Den nordiska skapelseteologin används bland annat som bakgrund för att hantera de nya disciplinerande institutioner som har vuxit fram i samhället och som i sin kyrkliga form ofta lägger fokus på offer och underkastelse som något eftersträvänsvärt. Här kan den lutherska insikten att kärleken till en annan människa inte är en konkurrent till kärleken till Gud fungera som stöd för att man inte behöver bli mindre kropp eller tukta kroppens sinnen för att komma närmare Gud.²⁵

---

20. Elisabeth Gerle, *Sinnlighetens närvaro: Luther mellan kroppskult och kroppsförakt*, Stockholm 2015, 72.

21. Gerle, *Sinnlighetens närvaro*, 40–41.

22. Gerle, *Sinnlighetens närvaro*, 137.

23. Se till exempel Gerle, *Sinnlighetens närvaro*, 148–149.

24. Gerle, *Sinnlighetens närvaro*, 181–207.

25. Gerle, *Sinnlighetens närvaro*, 210, 240, 363, 388–390.

Cecilia Nahnfeldts bok *Luthersk kallelse*

Frågan hur vi ska förstå all den tid som vi i ett livslångt perspektiv lägger på vårt arbete förs i denna bok samman med en bredare diskussion om kallelse och livspussel. Viljan att vidga perspektivet från det ensidiga ekonomiska fokus som ofta uppstått i modern protestantisk kallelselära är lovvärd, även om detta syfte kunde ha klargjorts tydligare i inledningen av texten. Mer konkret innebär syftet att låta Luthers kallelsetanke gå i dialog med den existentiella frågan om hur arbete och vardagsliv ska förenas i en senmodern kontext.²⁶

Det egentliga källmaterialet är mycket litet, nämligen *Heidelbergdisputationen*, traktaten *Om goda gärningar* och *Genesiskommentaren*. Någon egentlig motivering till att dessa skrifter valts ut finns inte i boken, även om valet kontrasteras mot de skrifter som Gustaf Wingren utgick från när han studerade Luthers lära om kallelsen. Vidare framgår att källorna är valda för att göra det möjligt att besvara frågor om livspussel och hantera kritik mot livspusselchabloner och kallelseschabloner.²⁷

När sedan källorna ska studeras närmare medger författaren ärligt att hon måste använda sig av översättningar eftersom hon inte ”läser tyska”. Denna kommentar väcker en allvarlig oro för att uppmärksamheten mot källtexterna inte har varit den bästa, då både *Heidelbergdisputationen* och *Genesiskommentaren* är skrivna på latin och inte kräver några kunskaper i tyska. När det påstådda källstudiet väl inleds saknas helt referenser till *Heidelbergdisputationen* och denna text saknas också helt i litteraturlistan. Den enda not som finns i avsnittet om *Heidelbergdisputationen* avser en uppsats av Albrecht Beutel och möjligen kan Nahnfeldt ha fått sina insikter om källan via denna andrahandsuppgift eller någon av de tre andra läsningar av källan som presenteras i det följande avsnittet. Det finns inte något i texten som klargör detta mysterium, även om en märklig referens till en okänd Lutherkälla från år 2002 kunde ha gett närmare upplysningar.²⁸

Några öppett redovisade frågeställningar finns inte i boken, inte heller avsnitt som beskriver teori och metod för undersökningen. Däremot nämns ”tre analytiska begrepp”, nämligen schablon, situation och aktion. Deras roll är att analysera kallelse och livspussel. Vidare redogörs det för att ”[s]chablon är det som närmast motsvarar det som kallas lära eller dogm, situation är ett begrepp som synliggör öppningar för omtolkning, aktion synliggör realiseringar av valda tolkningar”.²⁹

En stor del av materialet består av svensk samhällsvetenskaplig forskning som presenterats under de senaste tjugo åren, även om ett mindre antal engel-

26. Cecilia Nahnfeldt, *Luthersk kallelse: Handlingskraft och barmhärtighet*, Stockholm 2016, 42.

27. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 49–50.

28. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 150–159. I not 54 på s. 176 finns en referens till ”Luther Martin, 2002, s 15–16”. Denna källa finns inte heller med i litteraturförteckningen och möjligen skulle det kunna vara här som Nahnfeldt har läst *Heidelbergdisputationen*.

29. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 51–52.

ska titlar också märks. Detta märks tydligt i kapitel fem, där själva begreppet ”Kallelse” är överskrift, men där avsaknaden av struktur gör att hela kapitlet förblir dunkelt. Denna dunkelhet verkar författaren själv ha märkt, när hon i kapitlets avslutning sammanfattar sina resultat med orden ”Den sammanfattande bilden av kallelse-schablonen är förvirring och rörlighet. Det ställer frågor om hur kallelse kan förstås och det ställer frågor om det alls är görbart att använda schablonen”.³⁰ Materialet refereras oftast på ett sakligt bejakande sätt, där en uttalad drivkraft är att låta demokratiska värderingar på ett starkare sätt präglade synen på kallelsen.³¹

Det säger sig självt att en undersökning med ett illa undersökt källmaterial, mycket oklara frågeställningar och så plastiska teoretiska arbetsredskap inte kan generera något egentligt resultat. Författaren själv nämner som en slutsats att kallelse bör belysas utifrån det femte budet snarare än det tidigare så vanliga fjärde budet.³² Indirekt kan man ana att läsningen av den samhällsvetenskapliga litteraturen ger stöd åt detta, men vad som eventuellt skulle vara typiskt lutherskt i en sådan förskjutning anges inte. Som läsare måste man därför tyvärr konstatera att frågan om det som skulle vara en luthersk förståelse av kallelsen är lika obearbetad i bokens slut som den var i bokens inledning.

Cecilila Wejryds bok *Lagen, synden och väckelsen*

Den senaste boken i projektet har en kyrkohistorisk inriktning genom att rikta fokus mot åtta svenska 1800-talsväckelseledare. De problem i form av bristande tydlighet kring syfte, frågeställning, material, teori och begrepp som påtalats kring flera av böckerna ovan saknas lyckligtvis här. Wejryd har genomfört en mycket gedigen utredning sett till den formella ramen för studien. Det andra kapitlet ger en beskrivning av den bakgrund som 1800-talets väckelse är beroende av: den lutherska och den kalvinska reformationen samt pietismen, herrnhutismen och metodismen.³³

Därefter följer tre huvudkapitel, där de åtta väckelseledarna analyseras utifrån de övergripande uppfattningar om lagen som de företräder. Kapitel tre riktar fokus mot sådana förkunnare som anser att lagen endast ska predikas för dem som redan är omvända kristna. Till denna grupp hör Fredrik Olaus Nilsson (1809–1881), Fredrik Gabriel Hedberg (1811–1893) och Dordlofva Erik Ersson (1833–1923). Bortsett från vissa småsaker, som att Leif Eriksons bok *Från ovisshet till visshet: Fredrik Gabriel Hedbergs andliga utveckling fram till år 1843* hade kunnat förtydliga framställningen av Hedberg, ger kapitlet en nyanserad inblick i tre personer som på flera punkter kommer nära den officiella kyr-

---

30. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 138.

31. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 85, 111–?.

32. Nahnfeldt, *Luthersk kallelse*, 201.

33. Cecilia Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen: Åtta svenska 1800-talsväckelseledare och moderniteten*, Stockholm 2017. Redan dispositionen av bokens första kapitel visar en klarhet kring vetenskaplig akribi som saknas, helt eller delvis, i de övriga böckerna.

koteologin, men som ändå har nya perspektiv på hur tron uppkommer i en människa.³⁴ De tre personerna uppvisar naturligtvis vissa mindre skillnader och ett pedagogiskt appendix redogör för hur var och en av de åtta väckelseledarna yttrar sig om lagens tre bruk samt om den kristna människans förhållande till synden. I detta appendix ingår också Svenska kyrkans officiella uppfattning som en nionde faktor.³⁵

De som sätter upp syndfrihet som ett krav på kristna människor studeras i kapitel fyra och de som företräder denna position är Erik Jansson (1808–1850), August Sjödin (1832–1900) och Helge Åkeson (1831–1904). Avsnittet blir i mina ögon som tydligast när Erik Janssons trostolkning relateras till Gal. 2:17 och *Confessio Augustanas* tolfte artikel. I kapitlet därefter analyseras Victor Witting (1825–1906) och Nelly Hall (1848–1916), som främst hade präglats av metodismen och helgelseörelsen. Det som är kännetecknande för deras position är att de anser att syndfrihet finns som en möjlighet för kristna människor, men att detta inte är ett krav för en rätt tro.³⁶

Författaren konstaterar att det är en del av moderniteten att fromhetslivet skiljs ifrån församlingslivet. Medan den officiella Svenska kyrkan stod för en kollektivistisk tolkning av treståndsläran försöker de åtta granskade väckelseledarna, i varierande grad, utforma en mer autonom syn på den kristna människans roll i världen. Här, liksom i flera andra frågor, företräder Hedberg en uppfattning som kommer den officiella kyrkoteologin närmast av de åtta, medan Sjödin framstår som den mest radikale. Samtliga åtta bidrog dock till en privatisering av religionen.³⁷

Som tidigare påpekats är detta en väl genomförd studie. Slutsatsen att de åtta står i ett kritiskt förhållande till moderniteten samtidigt som de i viss mån bejakar³⁸ denna är nyanserat beskriven och belagd med tydliga och trovärdiga argument. Den i det inledande teoriavsnittet refererade Olaf Blaschkes teori om att det finns ett samspel mellan konfessionalisering och avkyrkligande verkar ha gott stöd i den genomförda undersökningen. Som historiskt studium är Wejryds bok, så gott jag som systematiker kan bedöma, utmärkt genomförd, möjligen bortsett från att flera av de behandlade teoretikerna antingen borde ha diskuterats något mer kritiskt eller ha avförts från framställningen. Som

---

34. Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen*, 47–67. Som ytterligare en randanmärkning kan man anföra att det blir lite konstigt att använda den finske prästen Hedberg som källmaterial i en bok om svenska 1800-talsledare. Med tanke på den nära kontakt som Hedberg hade med Sverige under sitt liv och den påverkan som han har haft, inte minst i Norrland, är denna invändning egentligen mest av formell natur, med tanke på att Finland redan hade skilts från Sverige när Hedberg föddes år 1811.

35. Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen*, 294–295.

36. Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen*, 109–172.

37. Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen*, 178.

38. Det kritiska kommer främst till uttryck i att man betonar att självdisciplineringen är ett Guds verk, inte människans. Det som de åtta har gemensamt med moderniteten är att deras *ordo*-scheman passar ett samhälle där nyttan och effekten var drivkrafter. Till detta kommer att de delade sin samtids grundläggande optimism kring möjligheten att förändra villkoren på jorden.

en del i det stora projektet framstår dock boken som något udda, eftersom de frågeställningar som aktualiseras endast handlar om 1800-talet och inte i explicit mening konfronterar det ”efterkristna” svenska nutidssamhället.

Sammanfattande analys av böckernas profil

Som framgått redan av kommentarerna ovan kan man inte säga att det slutförda projektet har resulterat i någon ny teoribildning eller metodutveckling som skulle kunna vara inspirerande för studenter och framtida Lutherforskare. Böckerna är ganska olika och man kan säga att den enda gemensamma nämnaren i det konstruktiva greppet är att inte göra historiska uppgifter till norm för vad nutiden ska hålla för sant. Särskilt i den projektbeskrivning som ligger bakom de enskilda studierna märks denna ambition att, som en kritik mot tidigare svensk Lutherforskning, komma med en ny metod för att utforma luthersk teologi.

Luther fungerar som ett bollplank bland flera andra för de frågor som författarna arbetar med.³⁹ De metodiska problemen som följer av en sådan strategi har diskuterats under varje titel, men det är intressant att fem av de sex böckerna tillmäter just personen Martin Luther en mycket stor roll för vad en nutida luthersk tro bör innebära.⁴⁰ Att lägga stor vikt vid Luther är förstås inte något fel i sig. När man har sju parallella monografier till sitt förfogande måste man dock ställa sig frågan varför inte Philipp Melanchthon, Martin Chemnitz, Olaus Petri och Laurentius Petri har gjorts till huvudteolog eller åtminstone en av huvudteologerna i någon av böckerna. Ingen kan väl förneka att även dessa fyra är ledande teologer som man bör relatera till när man i en svensk kontext nytolkar luthersk tro?

Med tanke på att den här relevanta frågan förblir obesvarad måste man tyvärr konstatera att den ambition att visa transparens och hermeneutisk medvetenhet som projektet har som en av sina viktigaste pelare är helt misslyckad. Samtliga studier är, på olika sätt, behäftade med en lång rad obesvarade frågor kring det materialval som har gjorts. Naturligtvis ligger det i sakens natur att man, när man använder historiska källor för att yttra sig om nutida frågor, inte på ett fullständigt sätt kan motivera sina val. Dock skulle man som läsare önskat se betydligt tydligare resultat av att det här projektet faktiskt har genomförts av en

---

39. Några böcker använder detta ord explicit, men uttrycket passar bra även för de delstudier som sätter andra namn på personen Martin Luthers roll.

40. Den enda studie som skildrar den bredd som fanns i den lutherska rörelsen redan från början är Wejryds bok, som på ett föredömligt sätt talar om ”Lagen och synden enligt den lutherska reformationen” och låter *Konkordieformelns* viktiga tredje och sjätte artiklar framträda som bakgrund för olika laguppfattningar. Se Wejryd, *Lagen, synden och väckelsen*, 48–55. Vidare kan sägas att Johannesson inte heller i direkt mening lägger särskilt stor vikt vid just Martin Luther som person, men eftersom hon ställer upp som ett kriterium att de studerade huvudteologerna måste ha en utförlig diskussion av Martin Luthers föreställningar om människans helgelse och skildra dessa som ett centralt inslag i hans teologi, kan man ändå säga att hon i indirekt mening hävdar att just Luther som person ska vara dominerande för själva substansen i den lutherska tro som ska föras fram i samtiden.

grupp och att mångfalden i gruppen hade använts för att balansera de enskilda metodproblem som varje systematisk-teologisk Lutherstudie är behäftad med.

Till detta hör de brister i behandlingen av historiska källor som projektet lider av. Endast en läsare med mycket ringa kunskaper om Martin Luther kan sägas ha fått någon väsentligen ny kunskap om Martin Luther genom att läsa dessa böcker. Luther citeras ytterst sällan och de åberopade källorna kontextualiseras mycket bristfälligt. I flera av böckerna finns det inte några allvarliga formella problem med de avsnitt som riktar fokus mot historiska källor. Som läsare får man ändå intrycket att Luther åberopas mer för att fungera som en länk i en argumentationskedja som författaren redan i förväg har bestämt sig för att bygga upp, än som en potentiell väckarklocka för att få upp ögonen för något väsentligt i den kristna tron.

En ytterligare omständighet som är värd att reflektera kring är att samtliga sex författare är tydligt kopplade till Svenska kyrkan, vid vars forskningsenhet delar av projektet har utförts. Därmed skulle man kunna förvänta sig att aktuella problem inom Svenska kyrkan skulle ha varit drivkrafter i projektet. Exempel på sådana problem är sjunkande medlemsantal och en allt skarpare kritiserad kyrklig byråkrati, men dessa fenomen är verkligen inte synliga i projektet. Det framstår därför som en stor fattigdom att man inte har sökt en bredare forskarbas för ett projekt av denna dignitet. Med detta menar jag dels att personer med erfarenhet av pedagogisk och musikalisk församlingsverksamhet i lutherska kyrkor hade kunnat medverka, dels att forskare med romersk-katolska, frikyrkliga och religionskritiska perspektiv hade behövts för att förankra projektet i den "efterkristna" kulturmiljö som projektet hade förhoppning om att göra sig relevant för. Även här kan vi alltså konstatera att projektet som helhet misslyckas.

En kritisk metodreflektion för framtida lutherforskning

Ingen av författarna hänvisar särskilt ofta till Bibeln när de utformar den teologi som de hoppas kunna uppfattas som relevant i ett efterkristet samhälle. Oavsett vilket av teologins områden man forskar på är det uppenbart att all äldre lutherdom utformade sina ståndpunkter med Bibeln som främsta källa. Jag hävdar att all Lutherforskning med konstruktiva systematisk-teologiska ambitioner bör precisera hur man avser omsätta denna Bibeluppfattning i sin föreliggande studie. Med detta avses förstås inte att man ska återvända till de tidiga lutheranernas naiva bibelbruk, utan givetvis kan man som lutherforskare helt eller delvis ansluta sig till den nutida historisk-kritiska exegetiken. Min poäng är endast att oberoende av var man placerar sig på denna skala måste en position som vill kalla sig för luthersk utförligt relatera till den bibliska grunden för det aktuella området ifråga. Här bör alltså stor tanke- och tolkningsfrihet få råda, men att nästan helt förbise det bibliska materialet, som är det samlade

omdömet om det som hänt i böckerna inom detta projekt, kan aldrig förenas med seriös Lutherforskning.

Ett annat perspektiv på samma fråga är att den tidiga lutherdomens problem var frågan ”hur ska jag finna en nådig Gud?”. Här kan man konstatera att författarna valt inriktningar på sina studier som endast i mycket liten grad tangerar denna fråga som ursprungligen var den lutherska trons kärna. Även här är vi vid en punkt där man kan säga att det naturligtvis är helt legitimt att göra bedömningen att nutidens kontext kräver ett annat fokus, men att vi som läsare i så fall gärna vill få veta något om på vilka grunder denna omtolkning har gjorts.

För att använda en terminologi som i mer direkt mening anknyter till projektet ställer författarna upp en rad kriterier för det som krävs för att en tolkning ska vara ”relevant”.⁴¹ Tanken att det är den arbetande forskaren som ska göra denna bedömning är tydligt genomförd. Samtidigt kan man ju säga att kärnan i luthersk teologi, som den framställdes i stycket ovan, är att fråga hur den enskilda människan ska bli rättfärdig/relevant inför Gud! Om man formulerar det på det här sättet är alltså luthersk teologi riktad åt helt motsatt håll i jämförelse med de stränga kriterier som författarna ställer upp mer eller mindre explicit i sina böcker. Därmed hävdar jag förstås inte att Lutherforskning som sådan bör ske enligt okritiska eller förkritiska mönster. Jag menar endast att Lutherstudier med konstruktiva ambitioner bör vara tydliga med hur de ser på de begränsningar som författarnas egen subjektivitet med nödvändighet medför och vad dessa begränsningar får för konsekvenser i hanteringen av det lutherska arv som deras studier ska vara traditionsförmedlare av.

Mer konkret hävdar jag alltså att studier av det slag som denna artikel har granskat bör vara mycket tydliga med hur de inventerar de traditioner som studien genomförs mot bakgrund av. Med tanke på den stora vikt som projektet lägger vid samtidsrelevans är det förbluffande hur frånvarande de senaste decenniernas nyvaknade intresse för kyrkan, med gudstjänst, diakoni, tidegärd och gemensam bön, är. Det är hela tiden individen i förhållande till det sekulära samhället som diskuteras. Kyrkan omtalas sporadiskt som en samhällsaktör på makronivå, men kristna gemenskaper på mikronivå, som församlingar och böne- och bibelstudiegrupper, diskuteras inte alls. Särskilt Grenholms, Nahnfeldts och Johannessons studier hade kunnat preciseras avsevärt med en sådan uppmärksamhet på kyrklig vardagspraxis.

Ekumenik har inte varit en fråga för detta forskningsprojekt. Reformationens intention var att föra arvet från fornkyrkan vidare och söka hålla samman världens kristna genom att endast protestera mot det i senmedeltida praxis som uppfattades som rena felaktigheter. Trots detta lyser arvet från fornkyrkan med

---

41. Några av författarna gör detta explicit (Grenholm, Grantén och Johannesson), andra implicit (Gerle och Nahnfeldt). Med sin historiska inriktning faller Wejryd nästan helt utanför denna kritik.

sin frånvaro i de flesta av böckerna⁴² och den ekumeniskt intresserade läsaren, som kanske funderar på att lämna den lutherska tron, får nog tyvärr vatten på sin kvarn av att läsa böcker som presenterar luthersk tro på detta stelt akademiska och modernistiska sätt.

Mot denna bakgrund kan en sista reflektion kring framtida Lutherforskning formuleras. Framtida studier behöver i betydligt högre grad uppmärksamma ekumeniska diskussioner och genombrott, givetvis utan att okritiskt acceptera allt som framställs i dessa. De behöver också ta in röster från de framväxande lutherska kyrkorna i Afrika och Asien i en kritisk reflektion över det efterkristna tillståndet i stora delar av norra Europa och Amerika. Sammanfattningsvis kan vi alltså konstatera att framtida Lutherforskning står inför en rad viktiga uppgifter och vi får hoppas att det inom en snar framtid kan skapas fler forskningsprojekt som tar itu med denna utmaning. ▲

SUMMARY

This article evaluates a research project on Lutheran theology and ethics in a post-Christian society supervised by professor emeritus Carl-Henric Grenholm, Uppsala University. The project has resulted in six books and the topics of the books are: (1) original sin, (2) spiritual training, (3) political aspects of Christian ethics, (4) human bodies, pleasure and passion, (5) vocation, and (6) law and sin in nineteenth-century revival movements. As a whole, the project puts focus on twentieth-century theology and gives only little attention to what Luther has actually written. Even less attention is paid to other early Lutheran writers. Present-day Christian globalism and ecumenism are not noted at all in the books of the project. Future Lutheran scholarship can learn a lot from the failures of this project. It is important to treat the sources from the sixteenth century carefully and contextualize them in order to translate them into present time. It also seems increasingly necessary to clarify previous research traditions on the topics that present-day scholars write about. As a last insight we can see that Luther scholars, instead of locking the early Lutheran sources into modernist categories, need to reevaluate the diverse Lutheran tradition from which they form their own theological agenda, thereby clarifying how they interpret the Biblical and ancient church traditions on the topic in dialogue with the Lutheran doctrinal formulations from the sixteenth century.

---

42. Granténs och Gerles böcker drabbas endast delvis av denna kritik. De nämner Augustinus och medeltida uppfattningar på ett rättvist sätt, men utan att tillmäta dessa någon större vikt i konstruktionen av en trovärdig nutida utformning av kristen tro.